

dr Małgorzata STOCHMAL
adiunkt w Zakładzie Socjologii Grup Dyspozycyjnych
zastępca dyrektora ds. dydaktycznych Instytutu Socjologii Wydziału Nauk Społecznych
Uniwersytetu Wrocławskiego

Funkcjonariusze Państwowej Straży Pożarnej w świetle badań socjologicznych

Omówienie
LEAD

W artykule zaprezentowano wybrane socjologiczne aspekty badań empirycznych nad Państwową Strażą Pożarną, dokonanych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Usytuowanie tych badań we wrocławskim ośrodku akademickim zbiegło się z jubileuszem XX-lecia Państwowej Straży Pożarnej (PSP). Główną osią rozważań zamieszczonych w artykule jest prezentacja wzoru społecznego funkcjonariusza PSP jako przedstawiciela paramilitarnej formacji systemu bezpieczeństwa. Jest to osoba podejmująca trud codziennej służby, zapewniając szeroko rozumiane bezpieczeństwo w przestrzeni metropolitalnej.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, Państwowa Straż Pożarna, system bezpieczeństwa, socjologia grup dyspozycyjnych, wzór społeczny.

Wstęp

Nauki społeczne podejmują wyzwanie badania niezwykle złożonej współczesnej rzeczywistości. Nie jest to dyscyplina naukowa eksplorująca wyłącznie to, co kulturowe, ale także podejmuje projekty badawcze w złożonych systemach antropotechnicznych. Systemy te składają się z następujących komponentów: człowieka-techniki-otoczenia (C-T-O) [1], zespolonych ze sobą w wyniku rozwoju społecznego oraz postępu cywilizacyjnego. Człowiek, jako uczestnik tych systemów, zarówno na mikropoziomie (np. stanowisko pracy), jak i na makropoziomie (np. system transportowy danego kraju), wykonuje coraz bardziej złożone czynności, wymagające coraz większej wiedzy, kwalifikacji w zakresie umiejętności oraz kompetencji społecznych. Logika tegoż rozwoju społecznego, podobnie jak i jego dynamika powoduje, iż stany określane mianem dysfunkcyjnych, takie jak katastrofy, awarie czy klęski żywiołowe, są zjawiskami nierozzerwalnie związanymi z cywilizacją [2]. Są one niestety trwałym elementem rzeczywistości, której człowiek doświadcza.

Jednym ze złożonych, a zarazem interesujących obszarów badawczych dla nauk społecznych pozostaje Państwowa Straż Pożarna, instytucja wprzęgnięta w system bezpieczeństwa państwa, która doczekała się całościowej analizy socjologicznej. Badania tego typu przeprowadzono we wrocławskim ośrodku akademickim w ramach pracy doktorskiej, rozwijając i jednocześnie pogłębiając problematykę bezpieczeństwa państwa w nurcie zarówno socjologii zawodu, jak i socjologii grup dyspozycyjnych [3]. Zauważyć należy zbieżność tej inicjatywy z doniosłością jubileuszu XX-lecia istnienia tej profesjonalnej formacji zawodowej w naszym kraju.

Przedstawiony referat jest formą autoprezentacji wybranych obszarów badawczych podjętych w szeroko zakrojonych badaniach empirycznych.

1. Dociekania na temat bezpieczeństwa

Bezpieczeństwo jest terminem wieloznacznym, problem jego rozumienia zależy od kwantyfikowalnych perspektyw i zdolności zarówno ich postrzegania, jak i definiowania, gdyż z pewnością tych perspektyw jest bardzo wiele. Interpretacja każdego kontekstu bezpieczeństwa jest działaniem niezwykle złożonym, a wskazać należy, iż zagrożenia bezpieczeństwa inscenizują się w sposób krzyżowy, intensyfikując swoją niszczycielską moc w różnych scenariuszach. Kontekst makrostrukturalny tego zjawiska w wymiarze społecznym postrzegać możemy jako stan obiektywny ładu społecznego wyznaczany przez czynniki przedstawione na wykresie 1.

Zaprezentowany szeroki kontekst analizy bezpieczeństwa jest zasadny i wyznacza czynniki określające stan stabilizacji i destabilizacji społeczeństwa. Społeczeństwo doświadcza bowiem niedostatku bezpieczeństwa w wymiarze ekonomicznym, z powodu zagrożeń związanych ze środowiskiem naturalnym, z zakłóceń w demografii społecznej oraz z braku równowagi ekologicznej, politycznej i społecznej. Zachwianie równowagi w jednym z wymienionych obszarów przesądzić może o drastycznych w skutkach następstwach w pozostałych obszarach.

Wykres 1. Czynniki wytwórcze bezpieczeństwa na makropoziomnie społeczeństwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [14].

Stanu bezpieczeństwa doświadczać możemy w wymiarze zarówno kolektywnym, jak i indywidualnym, w bardzo wielu sferach życia społecznego, ono wręcz konstytuuje świadomość istnienia. Dlatego wraz z rozwojem społecznym powstają coraz to nowe formacje ratownicze w systemie bezpieczeństwa państwa zapewniające usługi na rzecz tej naglącej potrzeby każdego człowieka – pragnienia bezpieczeństwa. Musimy sobie bowiem zdawać sprawę, iż w wyniku przeobrażeń społecznych i cywilizacyjnych nie jesteśmy w stanie cały czas skutecznie czuwać nad swoim bezpieczeństwem, stąd zasadność powoływania do istnienia profesjonalnych formacji w metropolitalnych przestrzeniach społecznych.

2. Główne problemy w socjologii zawodu z nowatorskim akcentem socjologii grup dyspozycyjnych

Zawód strażaka zawodowego ewoluował na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci, ponieważ zmieniał się nie tylko zakres obowiązków, ale także społeczne, ekonomiczne i prawne uwarunkowania jego wykonywania [3]. Należy jednak wspomnieć o tym, że ochrona przed pożarami była sprawą ważną dla mieszkańców wsi i miast od zamierzchłych czasów. Dlatego też ostatecznie wyłoniły się w społecznym podziale pracy w Polsce dwie formacje pożarnicze: Ochotnicze Straże Pożarne (OSP) oraz Państwowa Straż Pożarna. OSP jest formacją społeczną, opartą na idei wolontariatu, natomiast PSP jest formacją zawodową. Należy wskazać, iż w obu formacjach strażacy zarówno interwencyjnie, jak i profilaktycznie zajmują się ochroną życia, zdrowia, mienia i środowiska naturalnego przed zagrożeniami o różnym charakterze w sposób profesjonalny.

Na teoriopoznawczym gruncie przeprowadzonych badań wsparto się w głównej mierze dokonaniem socjologii zawodu oraz socjologii grup dyspozycyjnych. Nie zlekceważono również dokonań wielu naukowców i praktyków w sferze bezpieczeństwa państwa. Liczba opracowań z dziedziny nauk zarówno społecznych, jak i technicznych, dotyczących bezpieczeństwa, znacząco bowiem wzrosła, co zapewne wynika ze zmian cywilizacyjnych ostatnich dekad. Wartość poznawcza takiego sprzężenia wielu dyscyplin naukowych jest niewątpliwa dla zrealizowanego projektu badawczego.

Dwie przytoczone koncepcje socjologiczne ukierunkowują w znaczącym stopniu wysiłki badawcze; i tak w perspektywie socjologii zawodu PSP określić możemy jako paramilitarną zbiorowość ukształtowaną w społecznym podziale pracy, o cechach i właściwościach jasno sprecyzowanych przez wymogi prawne [4]. Stwierdzić także należy, iż analiza podjętego tematu pracy doktorskiej – *Państwowa Straż Pożarna w systemie bezpieczeństwa Państwa* [5] – zalicza się do socjologii stosowanej, tak ostatnio zaniedbanej [6]. Jawi się tu praktyczna użyteczność socjologii zawodu w określaniu wyłaniania się, tworzenia i zmiany zawodów związanych z przeciwdziałaniem i likwidacją skutków różnorodnych zagrożeń ekologicznych, cywilizacyjnych oraz społecznych o podłożu konfliktogennym.

W związku z eskalacją współczesnych zagrożeń oraz ich różnorodnością pojawiła się potrzeba wykoncypowania nowej subdyscypliny szczegółowej omawiającej zagadnienia, z jakimi stykamy się w ostatnich czasach, jako członkowie społeczeństwa ponowoczesnego. Mowa tutaj o nowatorskiej dziedzinie wiedzy z obszaru socjologii grup dyspozycyjnych, która rozwijana jest od ponad dwudziestu lat w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Grupy dyspozycyjne – termin ten wprowadzono do języka naukowego przeszło dwie dekady temu. Zaadaptowany on został przez nauki społeczne, a jego ostateczne znaczenie – po wielu wcześniejszych próbach – przedstawił Jan Maciejewski. Trudno jest w tak krótkim artykule przedstawić argumenty konstytuujące *grupy dyspozycyjne* oraz opisać uwarunkowania systemów bezpieczeństwa, w których powstają i funkcjonują. Wyjść należy od *socjologii grup dyspozycyjnych, która jest dziedziną socjologii o zorganizowanych strukturach przygotowanych do szybkiego reagowania, które są tworzone w militarnych, paramilitarnych lub cywilnych systemach w celu wykonywania szczególnych funkcji związanych z zapobieganiem lub przewyżyczeniem rozmaitych niebezpieczeństw zagrażających różnym społecznościom lub społeczeństwom i zasobom danego kraju* [7]. Dlatego też najogólniej rzecz biorąc, grupami dyspozycyjnymi nazywa się takie struktury społeczne, o których dyspozycyjności możemy mówić w szerokim i wąskim znaczeniu – ze względu na ich wyspecjalizowany i specyficzny charakter działań w zakresie bezpieczeństwa publicznego.

Grupy dyspozycyjne są funkcjonalnie zróżnicowane względem siebie w wyróżnianych subsystemach społeczeństwa ukierunkowanych na zapewnianie bezpieczeństwa. Wyróżnić należy ich status publiczny, bowiem swoje usługi oferują każdemu obywatelowi w potrzebie. Wszelkiego bowiem rodzaju prywatne formacje bezpieczeństwa nie działają na rzecz ogółu społeczeństwa, lecz na rzecz tej części swoich „dysponentów”, którzy posiadają niemałe środki ekonomiczne na ten cel. Nie są to więc publiczne, lecz odpłatne świadczenia na rzecz bezpieczeństwa. Tendencja do powoływania prywatnych formacji bezpieczeństwa w dalszym ciągu się rozwija, szczególnie w krajach zachodnich, co z pewnością wymaga również pogłębionych studiów socjologicznych. W Polsce bowiem zarówno publiczne, jak i prywatne podmioty systemu bezpieczeństwa współdziałają ze sobą w coraz większym zakresie, wzorem zachodnich społeczeństw.

Na podstawie przywołanych nurtów teoretycznych stworzyć można ogólny wzór społeczny składający się z komponentu psychofizycznego, moralnego i kulturowego. Każda z nich warunkuje się wzajemnie, a w dalszej części pracy zostaną one szczegółowo ukazane na przykładzie funkcjonariuszy PSP.

3. O socjologicznej potrzebie analizy zawodowych formacji pożarniczych

Zawodowe formacje pożarnicze pozostają organizacjami powołanymi na rzecz społeczeństwa, realizują one zadania związane z zabezpieczeniem ludności przed wielorakimi zagrożeniami. Perspektywa socjologiczna pozostaje wręcz pierwszo-

planową, chociaż nie jedyną, perspektywą analizy tego zjawiska w ujęciu kulturowym. Straże pożarne rozwinęły się bowiem w wyniku wzrastających potrzeb społecznych w zakresie przeciwdziałania i likwidacji zaistniałych zagrożeń w otoczeniu naturalnym, społecznym i cywilizacyjnym. Zorganizowane w sposób celowy formacje pożarnicze realizują szczytne cele na rzecz bezpieczeństwa ogólnospołecznego. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, iż są one produktem społeczeństwa, jego osobliwością, zabezpieczającą w sposób profesjonalny możliwość dalszego rozwoju społeczności lokalnych.

Z punktu widzenia socjologii interesujący jest fenomen formacji pożarniczych, uwarunkowania ich powstania, procesy je kształtujące, wpływ ich obecności na zmiany dokonujące się w strukturze społecznej, przejawy ich aktywności w zapewnianiu szeroko rozumianego bezpieczeństwa, aspekty jej funkcjonowania, a także wszelkie relacje i związki powodujące coraz głębszą ich adaptację do sfery publicznej. Można nawet określić straż pożarną jako swoistą instytucję, gdyż realizuje ona ważne dla społeczeństwa funkcje.

Pomimo przyjętej roli instytucjonalnej PSP znaczące piętno odciskają działania podejmowane na mikropoziomie przez funkcjonariuszy tej służby mundurowej. Działania ludzi w ramach tejże instytucji są najważniejsze, nie działają oni bowiem w próżni, lecz w konkretnym otoczeniu społecznym. Nie jest ono jednak otoczeniem stabilnym, znamienne jest to, iż wykonywane przez strażaków działania podejmowane są w bardzo trudnych uwarunkowaniach, często zagrażających ich zdrowiu i życiu. Zagrożenia te zmieniają się wraz z rozwojem społecznym oraz dokonującym się postępowaniem cywilizacyjnym, a nawet przenikają się wzajemnie, co znacząco utrudnia walkę z nimi. Walka ta wymaga nie tylko profesjonalnego przygotowania strażaków, ale i pochłaniania znaczne środki finansowe oraz organizacyjne.

W obszarze moich zainteresowań bezpieczeństwo wyznaczone jest obiektywną miarą przeciwdziałania i przewyciężania zagrożeń przez zawodowe straże pożarne we współdziałaniu z innymi profesjonalnymi podmiotami systemu bezpieczeństwa państwa. Państwowa Straż Pożarna odgrywa główną rolę, redukując możliwe do zaistnienia zagrożenia i eliminując te, które realnie zaistnieją w przestrzeniach metropolitalnych. Znamienne jest również obdarzenie tej formacji najwyższym poziomem zaufania w naszym kraju; jest to dowód na docenianie roli PSP w systemie bezpieczeństwa państwa.

4. Założenia metodologiczne badań własnych

Zaplanowana logiczna struktura procesu badawczego zakorzeniona została w metodologii stosowanej, a więc przyczyniła się do określenia zgodnie z kanonami wiedzy socjologicznej, m.in. wzoru społecznego funkcjonariusza Państwowej Straży Pożarnej. Założenia badawcze ugruntowane zostały w zdefiniowanym schemacie pojęć terminologicznych, rozróżniających ich symbolikę oraz status poznaw-

czy. Konsekwentnie stosując rygory metodologii w stosunku zarówno do teorii, jak i empirii, udało się dokonać obiektywnego opisu zbadanej próby populacji.

Obrany cel badań ogniskował się wokół roli PSP w systemie bezpieczeństwa państwa. Główny problem badawczy brzmiał: *Jakie są uwarunkowania funkcjonowania Państwowej Straży Pożarnej w systemie bezpieczeństwa?* W przypadku zagadnień wzoru społecznego tezy badań przedstawione w niniejszej analizie odnoszą się do zagadnień dość szeroko go konstruujących. Będzie to próba syntetycznego ujęcia istoty i specyfiki tematu w języku wyspecyfikowanych cech zmiennych o kategoriach logicznych i wyczerpujących poruszane zagadnienia.

Zachowując rygory badań ilościowych, zdecydowano się na dobór kwotowy próby, gdyż populacja generalna funkcjonariuszy PSP jest bardzo dobrze określona. Jest to nieprobabilistyczna technika doboru próby, logikę jej zastosowania przedstawiono w tabeli 1.

Przy doborze kwotowym wzięto pod uwagę strukturę demograficzną funkcjonariuszy PSP, określoną w dokumentach służbowych i na jej podstawie wyodrębniono tzw. zmienne kwotowe organizujące zasady wyznaczania próby z populacji generalnej. Badania przekrojowe zorganizowano, uwzględniając następujące zmienne: płeć, korpus osobowy, system służby, pion służbowy, wysługa lat, jednostka organizacyjna oraz poziom wykształcenia, których wskaźniki dla wyodrębnionych cech składowych określono w liczbach oraz procentowo. Z populacji generalnej 30 144 funkcjonariuszy PSP wytypowano próbę o wielkości 2%, czyli 602 osoby.

Badania przeprowadzono w I oraz II kwartale 2012 roku na próbie ogólnopolskiej. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety składający się z siedmiu obszarów tematycznych: metryczki, pracy zawodowej, kariery zawodowej, wartości i kultury, zagrożeń zawodowych, rodziny, bezpieczeństwa. Zgodę na realizację badań ogólnopolskich wydał Komendant Główny PSP gen. brygadier Wiesław Leśniakiewicz. W badaniach głównych objęto łącznie 637 funkcjonariuszy PSP z całej Polski, którzy stanowią 2,1% próby populacji generalnej, jednak do analizy zakwalifikowano 535 ankiet, co stanowi 1,8% próby. Znaczna liczba egzemplarzy ankiet nie została zakwalifikowana do badań ze względu na niespełnianie rygorów doboru kwotowego.

W zrealizowanych badaniach podjęto analizę następujących wątków: cechy społeczno-demograficzne funkcjonariuszy pożarnictwa, profesjonalne przygotowanie zawodowe, motywy skłaniające do podjęcia służby, realizacja ścieżek karier zawodowych, preferowane formy aktywności kulturowej oraz sportowej, rodzaje ryzyka i zagrożeń związanych z wykonywaniem zawodu, sytuacja rodzinna, postawy wobec bezpieczeństwa oraz współdziałanie z podmiotami w systemie bezpieczeństwa państwa. Założenia metodologiczne projektu osadzone zostały w badaniach ilościowych, dokonanych za pomocą metod statystycznych z wykorzystaniem programu SPSS (*Statistical Package for the Social Science*). W programie statystycznym zakodowano łącznie 173 zmienne.

Tabela 1. Podstawa wyliczenia doboru kwotowego dla populacji generalnej PSP

	Populacja generalna [100%=30144]		Próba [2%=602]	
Płeć				
kobieta	4,23%	1275	25	4,15%
mężczyzna	95,77%	28869	577	95,85%
Korpusy osobowe				
szeregowi	21,23%	6401	128	21,26%
podoficerowie	39,26%	11835	236	39,20%
aspiranci	20,71%	6244	125	20,76%
oficerowie	18,79%	5664	113	18,77%
System służby				
codzienny	18,21%	5489	110	18,27%
zmianowy	81,79%	24655	492	81,73%
Pion służbowy				
logistyczny	4,41%	1328	27	4,49%
szkoleniowy	1,66%	500	10	1,66%
operacyjny	89,09%	26854	536	89,04%
prewencji	2,12%	638	13	2,16%
pozostałe	2,73%	824	16	2,66%
Wysługa lat				
0–5	31,86%	9604	192	31,89%
6–10	17,13%	5164	103	17,11%
11–15	19,13%	5767	115	19,10%
16–20	15,96%	4812	96	15,95%
21–25	11,70%	3528	70	11,63%
26–30	3,58%	1078	21	3,49%
31–35	0,56%	169	3	0,50%
powyżej 35	0,07%	22	2	0,33%
Jednostki organizacyjne				
KG PSP	0,71%	213	4	0,66%
Szkoły PSP	1,96%	592	12	1,99%
KW PSP	3,59%	1082	22	3,65%
KP PSP i KM PSP	93,74%	28257	564	93,69%
Wykształcenie				
magisterskie	26,17%	7890	157	26,08%
licencjackie/inżynierskie	6,72%	2026	40	6,64%
policealne	20,45%	6165	123	20,43%
średnie	44,18%	13317	264	43,85%
zawodowe/gimnazjalne	2,26%	682	14	2,33%
podstawowe	0,21%	64	4	0,66%

Źródło: M. Stochmal, *Państwowa Straż Pożarna w systemie bezpieczeństwa Państwa*, praca doktorska, Uniwersytet Wrocławski, 2012, s. 104. Opracowano na podstawie: Biuletyn Informacyjny Państwowej Straży Pożarnej za rok 2010, Wyd. WEMA, Warszawa 2011, s. 77–87.

Na wykresie 2 przedstawiono w sposób graficzny powiązanie trzech zmiennych: poziomu wykształcenia (na osi X od wartości najniższej: podstawowe; zawodowe/gimnazjalne; średnie; policealne; licencjackie/inżynierskie; magisterskie); sytuacji materialnej (na osi Y od wartości najniższej: bardzo dobra; dobra; przeciętna; zła; bardzo zła) oraz wieku respondentów (na osi Z: do 20 lat; 20–25 lat; 26–30 lat; 31–35 lat; 36–40 lat; 41–45 lat; 46–50 lat; powyżej 51 lat). Uwidacznia nam się kumulacja respondentów w obszarach przedśrodkowych skalowanych zmiennych. Zarówno poziom wykształcenia, ocena sytuacji materialnej, jak i wiek respondentów mają swój odrębny sens socjologiczny. Każda z nich jest jednocześnie predyktorem statusu społeczno-ekonomicznego, określającym położenie respondentów w systemie uwarstwienia zawodowego.

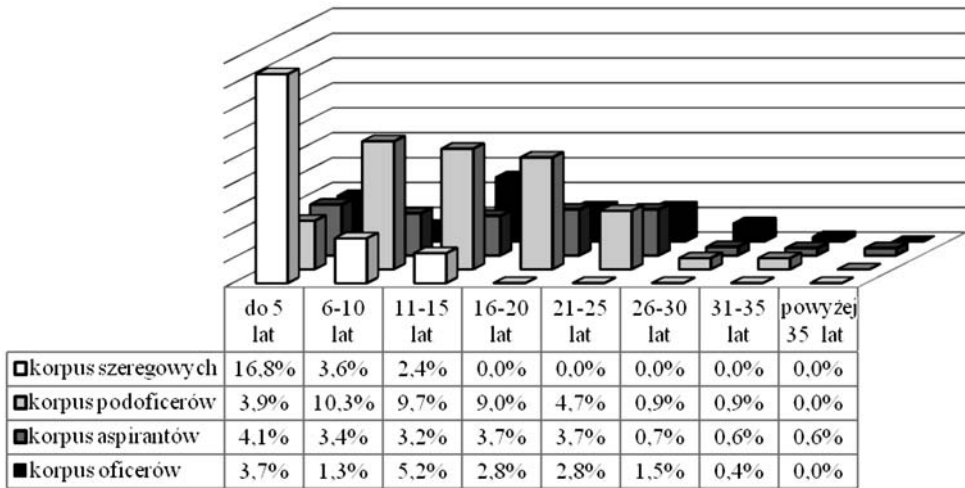
Na podstawie pogłębionej analizy można stwierdzić, że z trzech analizowanych zmiennych SSE tylko jedna para koreluje ze sobą w sposób dodatni: poziom wykształcenia z sytuacją materialną (0,106 przy istotności 0,014). Natomiast dwie pary zmiennych korelują ze sobą ujemnie: poziom wykształcenia i wiek (–0,121, korelacja jest istotna na poziomie 0,05) oraz wiek i sytuacja materialna (–0,073, korelacja jest istotna na poziomie 0,05).

W społeczeństwie wyróżnić możemy rozliczne systemy zawodowe, różniące się między sobą znacząco i posiadające swoiste uwarunkowania. Formacja zawodowych straży pożarnych z perspektywy organizacyjnej jest zhierarchizowana, dlatego możemy mówić o stratyfikacji wewnątrz zawodowej. Pojęcie to wprowadził Pitirim A. Sorokin [8], wskazując jego następstwa w zorganizowanych systemach społeczeństw. PSP funkcjonuje w systemie paramilitarnym, w którym występuje m.in. wysoki stopień formalizacji. W strukturze organizacyjnej wyodrębniono cztery korpusy osobowe z podziałem na wewnętrzne rangi osób wyznaczonych do realizacji konkretnych funkcji. W analizie socjologicznej, poza tą formalną, interesującym zagadnieniem jest także kształtowanie się ról przywódców, dowódców różnych szczebli (formalnych oraz nieformalnych), jak również relacje łączące ich z podwładnymi.

Przywódcę scharakteryzować można jako osobę *oddziałującą na ludzi w taki sposób, że są skłonni podążać za nim bez przymusu*, o niebywałej charyzmie z przewagą autorytetu osobistego. Natomiast dowódcą jest osoba, która ze względu na wymogi formalne może liczyć na posłuszeństwo swoich podwładnych, jeśli dysponuje środkami przymusu, które umożliwiają wyegzekwowanie jego rozkazów [9], konieczny jest tutaj zarówno autorytet urzędowy, jak i autorytet osobisty. Oczywiście komendantem będzie człowiek stojący na czele organizacji paramilitarnych i zarządzający nimi zgodnie z interesem danego kraju oraz celami, jakie zostały tej organizacji wyznaczone.

Wskazania dotyczące przewodzenia i dowodzenia w strukturach paramilitarnych łączą się z wyodrębnionymi w strukturze PSP korpusami osobowymi. Natomiast osiągnięcie konkretnej pozycji zawodowej w strukturze PSP łączy się z uczestnictwem w nich, a więc wysługą służby. Pogłębieniem tych analiz jest

wskazanie zależności pomiędzy zmienną korpusu osobowego a wysługą lat służby zbadanych respondentów. Dane te przedstawiono na wykresie 3.

Wykres 3. Zależności zmiennej korpusu osobowego z wysługą lat służby

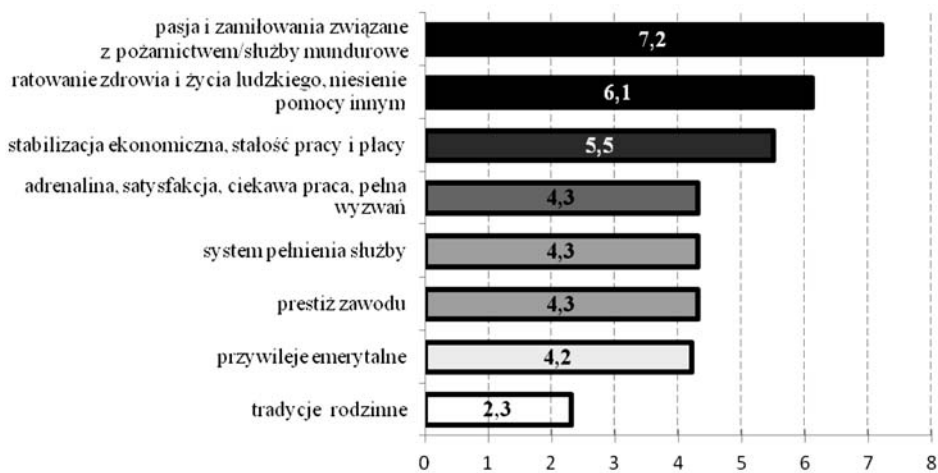
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

Z przeprowadzonych badań wynika zróżnicowanie wysługi lat służby ze względu na przynależność do czterech korpusów osobowych: szeregowych, podoficerów, aspirantów oraz oficerów. W szeregach korpusu osobowego szeregowych znacząca ich liczba posiada wysługę służby do 5 lat. W korpusie aspirantów mamy już do czynienia z większym zróżnicowaniem wysługi lat służby – od 5 do 35 lat, podobnie jak w korpusie podoficerów, z różnicą nadreprezentatywności wysługi lat od 6 do 10. W korpusie oficerskim mamy do czynienia z młodą kadram dowódczą w wysłudze do 5 lat służby, w kolejnych jego przedziałach reprezentacje te są zbliżone.

Takie rozwarstwienie instytucjonalnych statusów wynika z niezbędnych kompetencji do realizacji zadań służbowych ukształtowanych na poszczególnych poziomach kształcenia oraz nabytych predyspozycji w wyniku doświadczenia. W literaturze amerykańskiej wskazuje się często na zjawisko *differential association* (związek różnicy) [10] leżący u podstaw stratyfikacji. W zawodowych służbach pożarniczych to zjawisko także występuje. Każdy bowiem korpus osobowy oraz poszczególne w nim rangi stopni służbowych funkcjonalnie uzupełniają się w codziennej walce z zagrożeniami.

Ze względu na trudy służby każda osoba należąca do wskazanych kategorii winna przejawiać inne predyspozycje, dostosowane do wymogów im stawianych. Bowiem *dowódcy lub kierownicy grup dyspozycyjnych powinni wyróżniać się i odróżniać od ludzi, którymi dowodzą lub kierują, nie tylko dystynkcjami umieszczonymi na mundurach lub służbowym uniformie, ale przede wszystkim swoimi zdolnościami do sprawnego przewodzenia danej grupie* [11].

Ciekawą kwestią było zbadanie motywów wyboru zawodu funkcjonariusza PSP zarówno pod względem pytania zamkniętego, jak i otwartego – z możliwością wskazania przez respondentów trzech najważniejszych dla nich indywidualnych motywów. Na etapie badań pilotażowych udało się określić zakres motywów wskazywanych przez funkcjonariuszy PSP. W toku ich operacjonalizacji wyłoniono ośmioelementową skalę, zapewniając ich rozłączność. Z kolei w pytaniu zamkniętym respondenci mieli za zadanie uszeregować wskazane motywy na skali od 1 do 8, gdzie 1 oznacza najmniej ważny, a 8 oznacza najwyższą wartość dla danej osoby. Wyniki uzyskanych badań zaprezentowano na wykresie 4.

Wykres 4. Gradacyjny układ motywów skłaniających do wyboru zawodu funkcjonariusza PSP

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

Z przedstawionych wskazań wynika, iż motywem najmocniej skłaniającym respondentów do wyboru zawodu w szeregach PSP jest „pasja i zainteresowania związane z pożarnictwem/służby mundurowe”, motyw ten uzyskał średnią 7,2 pkt. Został on skonstruowany w taki sposób, aby łączyć bliźniacze zagadnienia dla osób o dłuższej wysłudze lat służby oraz tych młodszych stażem. Wielu respondentów wskazywało bowiem, iż chciało w dawnych czasach zostać, np. żołnierzem, a kiedy się to nie udało, próbowało swoich sił w innych formacjach bezpieczeństwa państwa.

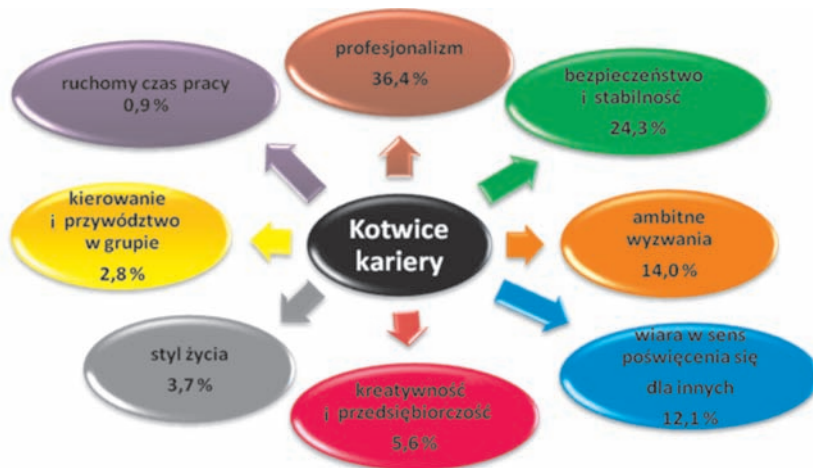
Na pozycji drugiej znajduje się „ratowanie zdrowia i życia ludzkiego, niesienie pomocy innym” z punktacją 6,1. Ważna dla badanych jest także „stabilizacja ekonomiczna, stałość pracy i płacy”, której przydzielono 5,5 pkt. Kolejne trzy motywy uzyskały taką samą wartość wskazań, dotyczy to „adrenaliny, satysfakcji, ciekawej pracy, pełnej wyzwań”, „systemu pełnienia służby”, „prestizżu zawodu”. Z punktacją 4,2 na pozycji siódmej i przedostatniej zarazem lokują się „przywileje emerytalne”. Najniżej – z punktacją 2,3 – ocenione zostały „tradycje rodzinne”.

Z przedstawionych danych wyłaniają nam się główne pobudki powodujące wybór tak trudnego, ciężkiego i niebezpiecznego fachu strażackiego. Należy zadać kłam stereotypowemu postrzeganiu przedstawicieli służb mundurowych, którzy decydują się na wybór tych profesji wyłącznie z pobudek materialnych, czego dowodem są liczne badania wykonywane w Zakładzie Socjologii Grup Dyspocyjnych IS UW.

W pytaniu otwartym respondenci mieli możliwość doprecyzowania indywidualnych motywów skłaniających ich do wyboru strażackiego fachu. Badani wskazywali następujące kategorie: „spełnienie zawodowe”, „miłość”, „zamiłowanie”, „powołanie” do techniki strażackiej i munduru strażackiego. W ocenie motywów „ratowanie zdrowia i życia ludzkiego, niesienie pomocy innym” funkcjonariusze byli zgodni, że należy mieć wysokie pobudki patriotyczne i obywatelskie, aby podjąć tak niebezpieczną pracę na rzecz innych, często kosztem własnego zdrowia i życia. Na uwagę zasługują także wzmianki o adrenalinie, jakiej dostarcza ta praca. Przejawianie tych motywów daje funkcjonariuszom siłę do tego, aby w tak niebezpiecznej służbie ratować to, co dla nas jest najważniejsze, a więc nasze życie, zdrowie, mienie oraz środowisko naturalne.

Zhierarchizowana struktura organizacyjna PSP umożliwia realizację karier zawodowych na kilku poziomach kształcenia oraz doskonalenia zawodowego. Każdy funkcjonariusz PSP jest zaangażowany w proces wzrostu zawodowego i specjalizacji swojej pracy. W badaniach określono czynniki powodujące rozwój zawodowy, określane mianem kariery. Edgar Schein wyodrębnił osiem czynników, które „osadzają” nam karierę niczym kotwice. Do kotwic kariery należą: profesjonalizm, przywództwo, autonomia i niezależność, bezpieczeństwo i stabilizacja, kreatywność i przedsiębiorczość, usługi na rzecz poświęcenia dla innych, wyzwania oraz styl życia [12]. Do potrzeb badań własnych zmodyfikowano wybrane nazwy, określając je jako: profesjonalizm, kierowanie i przywództwo w grupie, ruchomy czas pracy, bezpieczeństwo i stabilność, kreatywność i przedsiębiorczość, wiara w sens poświęcenia się dla innych, ambitne wyzwania oraz styl życia. Stwierdzono bowiem po analizie badań pilotażowych, iż należy doprecyzować nazewnictwo zgodnie ze specyfiką tej służby mundurowej. Wyniki tych badań przedstawiono na wykresie 5.

Dokonana analiza wyznaczyła pozycję czynników „zakotwicających” kariery funkcjonariuszy PSP. Na pierwszym miejscu lokuje się „profesjonalizm” (36,4%), wskazujący na realizację zadań zawodowych w sposób fachowy, niejednokrotnie prowadzący do tzw. mistrzostwa w zawodzie. Takie aspiracje przejawiają osoby dążące do stanowisk kierowniczych. Na drugiej pozycji plasuje się motyw „bezpieczeństwa i stabilności”, wskazywany przez co czwartego respondenta (24,3%). Charakteryzuje on ludzi przywiązanych do pracodawcy, takich, którzy cenią sobie stabilizację, mogą wykazywać skłonność do obejmowania stanowisk kierowniczych, ale w obrębie tej samej jednostki organizacyjnej. Na pozycji trzeciej motywem „zakotwicającym” kariery są „ambitne wyzwania”

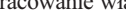

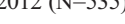

Wykres 5. Czynniki wzmagające karierę zawodową w PSP według Edgara Scheina
 Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

(14%). Osoby je przejawiające są skłonne do podejmowania większego zaangażowania w służbę oraz do większego ryzyka z tym związanego. Na czwartej pozycji lokuje się motyw „wiara w sens poświęcenia się dla innych” (12,1%). Są to osoby przejawiające wartości humanistyczne, związane z pomocą innym osobom, tzw. społecznicy. Na piątej pozycji „zakotwiczył” się motyw „kreatywności i przedsiębiorczości” (5,6%). Przejawiają go osoby o twórczym usposobieniu, rozwiązujące trudności wynikające z problemów natury organizacyjnej, wprowadzające zmiany – często innowacyjne, opowiadające się za rotacją kadr w wymiarze zarówno wertykalnym, jak i horyzontalnym. Na pozycji szóstej ulokował się motyw dotyczący „stylu życia” (3,7%), wiąże się on z przejawem indywidualizacji form życia społecznego. Osoby go przejawiające w stopniu doskonałym osiągnęły harmonię życia prywatnego i zawodowego, bowiem wykonują profesję dopasowaną do ich światopoglądu i preferencji. Lokatę przedostatnią – siódmą – zajął motyw „kierowania i przywództwa w grupie” (2,8%). Osoby takie realizują się w instytucjonalnym otoczeniu organizacji, kierując podległymi im ludźmi oraz zarządzając powierzonymi zasobami. Na ostatniej pozycji ulokował się motyw „ruchomego czasu pracy” (0,9%), odpowiadający oryginalnemu motywowi „autonomii i niezależności”. Osoby takie dążą do zmniejszania zakresu ograniczeń organizacyjnych wynikających, np. z czasem służby. W badaniach określono również 38,3% osób podejmujących dodatkową pracę zarobkową poza godzinami służby, co dla wielu respondentów jest pozytywnym aspektem przy jednoczesnej ocenie sytuacji materialnej jako „przeciętnej” na poziomie 58,9% badanych osób.

Interesującym zagadnieniem była analiza powiązania zmiennej oceny sytuacji materialnej respondentów wraz z dodatkowym zarabkowaniem lub jego brakiem. Kwestie te są ważne, gdyż służba w szeregach PSP kojarzy się z pewnym zatrudnieniem. Czy jednak przywilej ten przekłada się na dobrobyt ekonomicz-

ny respondentów? Aby odpowiedzieć na to pytanie, w tabeli 2 zestawiono dane statystyczne w dwóch kategoriach analitycznych.

Tabela 2. Macierze zależności sytuacji materialnej względem podejmowania pracy dodatkowej

Rozkład wartości względem próby badawczej				Rozkład wartości w stosunku do osób podejmujących lub nie „dodatkowe zarobkowanie” traktowanych jako 100%					
	dodatkowe zarobkowanie		brak pracy dodatkowej			dodatkowe zarobkowanie		brak pracy dodatkowej	
bardzo dobra		4,7%		4,7%	bardzo dobra		12,2%		7,6%
dobra		7,5%		18,7%	dobra		19,5%		30,3%
przeciętna		24,3%		34,6%	przeciętna		63,4%		56,1%
zła		0,9%		2,8%	zła		2,4%		4,5%
bardzo zła		0,9%		0,9%	bardzo zła		2,4%		1,5%
razem		38,3%		61,7%	razem		100,0%		100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

Przedstawione wyniki badań opracowano, wykorzystując dwie techniki. Tabela z lewej strony prezentuje rozkład częstości zmiennych względem próby badawczej (czyli 535 respondentów). Aby jednak dokładniej uwypuklić różnice, w tabeli po stronie prawej, dokonano rozkładu częstości względem osób podejmujących dodatkowe zarobkowanie (205 respondentów) oraz osobno kategorię osób niepodejmujących dodatkowej pracy (330 respondentów). Jest to szczególnie przydatna technika, traktująca panele badawcze jako zbiory odrębnych kategorii w celu określenia ich stosunku do eksplorowanych kategorii.

Interpretując zebrany materiał badawczy, rzuca się w oczy, że aż 61,7% funkcjonariuszy PSP podejmuje dodatkowe zatrudnienie. Być może przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w zbyt niskim uposażeniu tej tak bardzo niebezpiecznej służby. W trakcie przeprowadzonych badań ankietowych w wielu jednostkach organizacyjnych PSP funkcjonariusze zwracali uwagę, iż „z pensji strażaka-bohatera – rodziny się nie utrzyma”. Jest to interesująca kwestia do badań w kolejnych przedsięwzięciach w przyszłości. Co więcej, spora liczba respondentów ocenia swój status ekonomiczny na poziomie przeciętnym, a przecież wykonywanie fachu strażackiego łączy się z wysokim społecznym uznaniem tego zawodu.

Interesującym zabiegiem jest porównanie poczynione w tabeli prawej. Zastanówmy się, jakie różnice wskazują przedstawione dane. Wśród osób podejmujących dodatkową pracę odsetek 4,6% badanych ocenia swoją sytuację jako „bardzo dobrą”, podobnie jak w ocenie „przeciętnej”, gdzie różnica ta wynosi 7,4%, oraz w ocenie „bardzo złej” kształtuje się na poziomie 0,9%. Natomiast większy jest odsetek osób niepodejmujących dodatkowej aktywności zarobkowej, jest ich więcej przy ocenie dobrej, gdzie różnica wynosi aż 10,8%, oraz przy ocenie złej, gdzie odsetek ten wynosi 2,1%.

Aspekty ekonomiczne służby w PSP są bardzo ważne z uwagi na trud i niebezpieczeństwo wykonywania zadań służbowych. Jednak w analizach dodatkowych nie udało się uchwycić znaczących różnic w ocenie sytuacji materialnej respondentów z ich stanem cywilnym. Opinie dotyczące statusu ekonomicznego kształtują się podobnie zarówno wśród osób żonatych lub zamężnych, jak i wśród singli. Natomiast praca dodatkowa większości respondentów może tłumaczyć zjawisko powszechnego braku czasu, dane te pokazano na wykresie 6.

Wykres 6. Deficyt czasu w formach jego możliwego zagospodarowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535, wielokrotne odpowiedzi).

Na podstawie uzyskanych deklaracji można powiedzieć, że respondenci odczuwają chroniczny brak czasu, co może przekładać się na jakość ich życia. Czas wolny bowiem w naszym społeczeństwie urósł do rangi jej wyznacznika – im więcej go mamy, tym wykonamy więcej codziennych czynności. *Z jednej strony jest on ważnym czynnikiem stratyfikacyjnym, różnicującym wewnątrz grupy o podobnym położeniu ekonomicznym, podobnej sytuacji zawodowej i rodzinnej. Z drugiej strony jest elementem kształtowania się określonych stylów życia* [13]. Funkcjonariuszom PSP w największym zakresie brakuje czasu na „odpoczynek i relaks” – 43% wskazań. Na drugim miejscu plasuje się „życie towarzyskie” – na poziomie 42,1% wskazań. Na dalszych miejscach uzyskano deklaracje braku czasu na: „życie kulturalne” – 40,2%, „rozrywki” – 35,5%, „hobby, zainteresowania” – 32,7%, „wysypianie się” – 29,9%, „przebywanie z rodziną” – 29,9%, „czytanie” – 28%, „podróżowanie” – 27,1%, „kształcenie” – 22,4%, „uprawianie sportu” – 20,6%, „spa-

cery, przejażdżki rowerowe” – 20,6%, „prace domowe” – 20,6%, „oglądanie telewizji lub filmów” – 15,9%, „na coś innego” o wskazaniach rzędu 4,7%, w których respondenci wymienili wszystkie czynniki, wskazując, iż brakuje im czasu na wszystko.

Analiza otrzymanych wskazań uwidacznia, że respondentom brakuje czasu na wiele przedsięwzięć dnia codziennego, zarówno tych określanych mianem obowiązków, jak i na sprawy związane ze sferą zainteresowań. Ma to oczywiście swoje brzemiennie skutki w jakości życia, co przy permanentnym braku czasu może skutkować jej obniżeniem, np. przyczynić się do niewłaściwego kształtowania się relacji z członkami rodziny, braku dbałości o zdrowie czy zaniedbań prowadzących do wypalenia zawodowego. W dalszej konsekwencji może prowadzić do zaburzeń kondycji psychicznej oraz fizycznej, skutkując obniżeniem sprawności podczas wykonywania zadań służbowych.

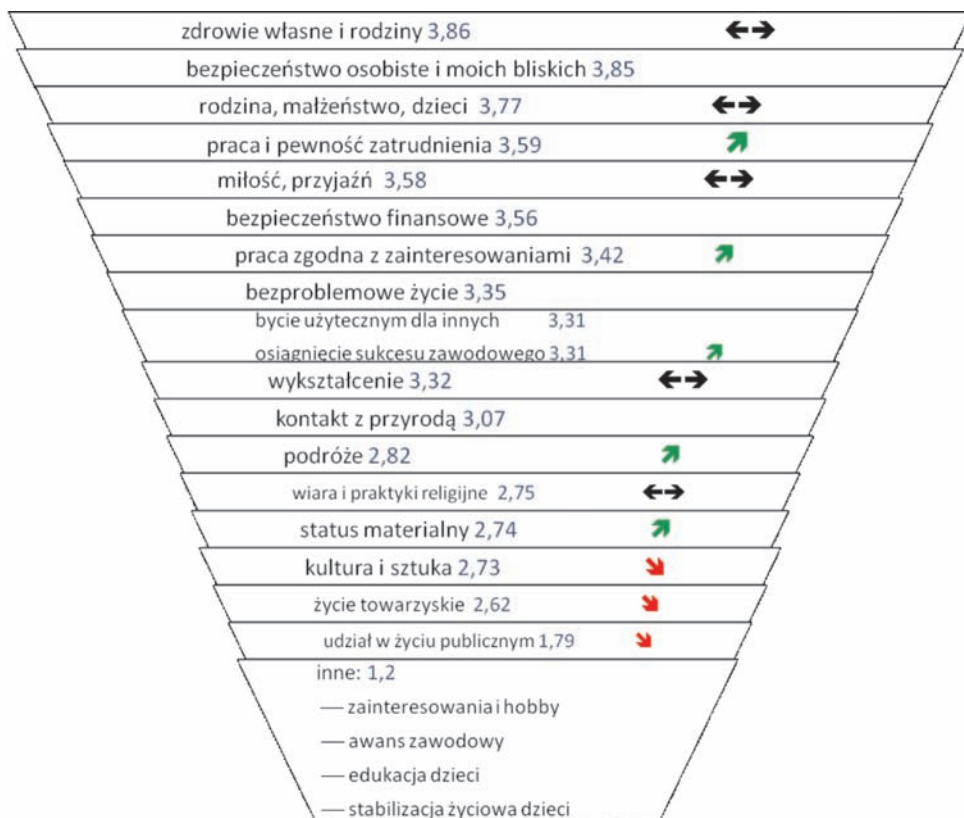
Wyznawane wartości uaktywniają mechanizm powodujący ich realizację w życiu codziennym. Przekształcają one otoczenie jednostki, która dąży do nich w swojej społecznej aktywności, a jednocześnie tę aktywność dynamizują.

Hierarchiczny układ wartości funkcjonariuszy PSP przedstawiono na wykresie 7.

Z analizy danych zawartych na wykresie 6 wynika, że dominujące wartości – niemalże o statusie wartości bardzo ważnych – dotyczą sfery rodzinnej, które zawsze należą do wartości pożądanых przez ogół społeczeństwa. Wartości te lokują się na pierwszej oraz trzeciej pozycji i dotyczą „zdrowia własnego i rodziny” (średnia 3,86) oraz „rodziny, małżeństwa, dzieci” (średnia 3,77). Niemalże równorzędną pozycję w stosunku do pierwszej uzyskało „bezpieczeństwo osobiste i moich bliskich” (średnia 3,85), widać więc, jak funkcjonariusze PSP cenią bezpieczeństwo własnej rodziny w wymiarze społecznym i ekonomicznym, a także to, że mają na uwadze własne bezpieczeństwo w wykonywaniu tak trudnego i niebezpiecznego zawodu.

Pozostałe wartości można pogrupować w pewne jednorodne kategorie, które przenikają się wzajemnie i zyskały status „raczej ważnych”. Wartość „praca i pewność zatrudnienia” (średnia 3,59) uplasowała się na czwartym miejscu, i w porównaniu z hierarchią wartości Polaków znajduje się znacznie wyżej. Z pewnością łączy się to z wymiarem ich służby, która często wybierana jest z powołania i nawiązuje do „pracy zgodnej z zainteresowaniami” (średnia 3,42). Należy bowiem mieć wysokie predyspozycje do jej wykonywania. Tematycznie powiązana z nimi jest wartość „bezpieczeństwa finansowego” (średnia 3,56) oraz „bezproblemowe życie” (średnia 3,35), jakie można uzyskać poprzez zaspokojenie m.in. spraw ekonomicznych.

Status „raczej ważnych” wartości uzyskała „miłość, przyjaźń” (średnia 3,58), a także „bycie użytecznym dla innych” oraz „osiągnięcie sukcesu zawodowego” (średnia obu po 3,31), „wykształcenie” (średnia 3,32) oraz „kontakt z przyrodą” (średnia 3,07).

Legenda dla badań własnych autorki:

Wyliczenia wartości średniej

skali odpowiedzi:

zupełnie nieważne: 1,

raczej nieważne: 2,

raczej ważne: 3,

bardzo ważne: 4.

Legenda dla badań GUS z 2005 r.:

↔ pozycja równoległa w stosunku do wartości Polaków,

↗ pozycja wyższa w stosunku do wartości Polaków,

↘ pozycja niższa w stosunku do wartości Polaków,

brak strzałki oznacza niemożliwość porównania wartości ze względu na ich brak.

Wskazania respondentów na 7-stopniowej skali w przedziałach: 1 – zdecydowanie nieważne do 7 – bardzo ważne.

Wykres 7. Deklarowane wartości funkcjonariuszy PSP

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

Status pozostałych wartości jest relatywnie niski, uszeregowano je następująco: „podróże” (średnia 2,82), „wiara i praktyki religijne” (średnia 2,75), „status materialny” (średnia 2,74), „kultura i sztuka” (średnia 2,73), „życie towarzy-

skie” (średnia 2,62) oraz „udział w życiu publicznym” (średnia 1,79). Nieliczni respondenci zaznaczyli ważne dla nich wartości w kategorii „inne”, wśród których wymieniali: zainteresowania i hobby, awans zawodowy, edukacja dzieci czy stabilizacja życiowa dzieci.

Oczywiście porównanie wartości funkcjonariuszy PSP z wartościami Polaków ma charakter poglądowy, nie opiera się na żadnych implikacjach statystycznych z uwagi na brak niektórych wartości w obu kwestionariuszach. Porównanie to tylko oddaje stosunek do badanych wartości na tle ogółu społeczeństwa, a więc pozycję lokującą wartość poniżej lub powyżej statystycznego Polaka. Okazało się bowiem, iż statystyczny funkcjonariusz PSP ceni wiele wartości w stopniu wyższym niż statystyczny Polak.

Służba na rzecz obywateli w zawodowych strażach pożarnych jest bardzo niebezpieczna ze względu na liczne zagrożenia, jakim przeciwdziałają jednostki ratowniczo-gaśnicze PSP. Strażacy narażają swoje zdrowie i życie na rzecz zdrowia i życia innych osób, ich mienia oraz środowiska naturalnego. Można powiedzieć, iż w permanentny sposób narażeni są na ryzyko zaistnienia zagrożeń, których złożoność wzrasta wraz z rozwojem cywilizacyjnym. To powoduje, iż funkcjonariusze PSP muszą mieć doskonałe przygotowanie fizyczne, psychospołeczne, moralne oraz kulturowe, które osiągają w toku kształcenia, szkoleń oraz praktyki służby.

Ryzyko jest zjawiskiem, które wcale nie musi mieć powtarzalnych prawidłowości jego przebiegu, nie możemy także w pełni czynnika to powodującego wyeliminować, lecz jedynie próbować go zredukować. Może mieć ono oczywiście pewne znamiona wskazujące na realizację zagrożeń o zidentyfikowanych scenariuszach, jednak zawsze jest ono naznaczone pewną dozą niepewności czy nieprzewidywalności. Rzadko także jeden czynnik ryzyka ujawnia się samodzielnie, częściej mamy do czynienia z czynnikami krzyżowymi ryzyka, zarówno w kontekście ich współwystępowania, jak i następowania po sobie.

Podjęta w badaniach analiza ryzyka w zawodzie strażaka może być pewnym uproszczeniem, jednak ma wskazywać na intensywność obiektywnej jego oceny przez funkcjonariuszy PSP. Każdy wyłoniony czynnik ryzykogenny oceniali oni na pięciostopniowej skali jakościowej (bardzo duże, duże, średnie, niskie, marginalne). Dla celów analizy zgrupowano kategorie analizy jako: bardzo duże i duże, średnie oraz niskie i marginalne. Wyniki badań prezentuje tabela 3.

Wskazania respondentów w tabeli 3 zostały uszeregowane od największej do najmniejszej liczby wskazań, biorąc pod uwagę wskaźniki określane na trzech poziomach: wysokim, średnim i niskim. Analiza danych empirycznych szereguje obawy strażaków przed następującymi czynnikami ryzyka. Na pierwszym miejscu lokuje się „wysoka temperatura podczas pożaru”, obawę przed tym ryzykiem wskazało 83,2% badanych. Na drugim miejscu znalazła się „odpowiedzialność za bezpieczeństwo i zdrowie ratowanych osób” zaznaczona przez 80,4% badanych. Z kolei 77,6% wskazań dotyczyło „gorącego powietrza i gazów”.

Tabela 3. Wskaźnik oceny poziomu ryzyka w działaniach służbowych

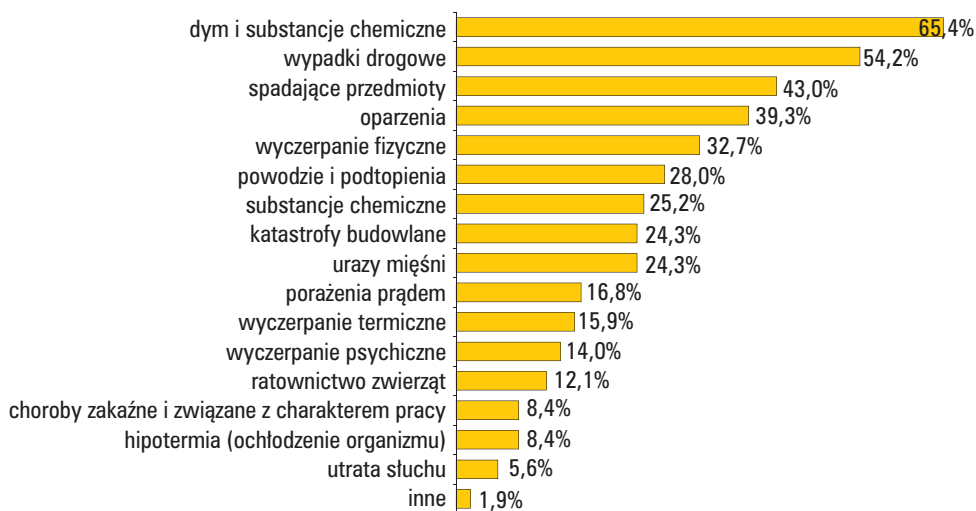
Pytanie D3: Ocena poziomu ryzyka dla wymienionych czynników, z którymi ma Pana/i do czynienia w trakcie realizacji służby w PSP? (Proszę zaznaczyć poziom ryzyka znakiem X dla każdego z czynników na skali: bardzo duże, duże, średnie, niskie i marginalne).		Wskaźnik wysoki: odpowiedzi bardzo duże i duże	Wskaźnik średni: odpowiedź średnie	Wskaźnik niski: odpowiedzi niskie i marginalne
A.	Wysoka temperatura panująca podczas pożaru	 83,20%	 7,50%	 9,30%
B.	Odpowiedzialność za bezpieczeństwo i zdrowie ludzi ratowanych	 80,40%	 10,30%	 9,30%
C.	Gorące powietrze, gazy	 77,60%	 15,00%	 7,50%
D.	Nadmierny wysiłek fizyczny (dźwiganie ciężarów, np. uszkodzonych, sprzętu gaśniczo-ratowniczego itp.)	 66,40%	 22,40%	 13,10%
E.	Niska temperatura podczas zimowych akcji ratowniczych	 61,70%	 24,30%	 14,00%
F.	Niskie stężenie tlenu w powietrzu	 59,80%	 24,30%	 15,90%
G.	Urazy powodowane uderzeniem, przgnieciem	 59,80%	 25,20%	 15,00%
H.	Porażenia prądem	 56,10%	 22,40%	 21,50%
I.	Eksplozje ulatniających się gazów	 53,30%	 24,30%	 22,40%
J.	Śliskie, nierówne nawierzchnie, zapadające się stropy	 53,30%	 21,50%	 25,20%
K.	Niedobór tlenu	 53,30%	 30,80%	 15,90%
L.	Zatrucia/oparzenia różnymi związkami chemicznymi	 53,30%	 20,60%	 26,20%
M.	Zakażenia w wyniku kontaktu z zakażonymi osobami (np. HIV, zapalenie wątroby)	 53,30%	 23,40%	 23,40%
N.	Urazy powodowane ukłuciem, przecięciem, przekłuciem	 52,30%	 33,60%	 14,00%
O.	Praca wykonywana w trybie dyżurowym (możliwość stresu psychicznego, zaburzeń rytmu biologicznego itp.)	 51,40%	 24,30%	 24,30%
P.	Wypadki komunikacyjne podczas jazdy do akcji	 48,60%	 20,60%	 30,80%
R.	Zatrucia substancjami chemicznymi	 47,70%	 28,00%	 24,30%
S.	Nadmierny hałas	 45,80%	 29,90%	 24,30%
T.	Inne	 3,70%	 0,90%	 2,80%
wartość średnia wskaźników intensywności ryzyka w poszczególnych kategoriach:		 55,80%	 21,50%	 17,90%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

Na dalszych pozycjach respondenci wskazali „nadmierny wysiłek fizyczny” – 66,4%; „niska temperatura podczas zimowych akcji ratowniczych” – 61,7%; „niskie stężenie tlenu w powietrzu” – 59,8%; „urazy powodowane uderzeniem, przygnieceniem” – 59,8%; „porażenie prądem” – 56,1%; „eksplozje ualniającego się gazów” – 53,3%, śliskie, nierówne nawierzchnie, zapadające się stropy – 53,3%; „niedobór tlenu” – 53,3%; „zatrucia/oparzenia różnymi związkami chemicznymi” – 53,3%; „zakażenia w wyniku kontaktu z zakażonymi osobami” – 53,3%; „urazy powodowane ukłuciem, przecięciem, przekłuciem” – 52,3% oraz „pracę wykonywaną w trybie dyżurowym” – 51,4%. Wszystkie wymienione czynniki zaklasyfikowane zostały do kategorii ryzyka o wysokim poziomie przez minimum połowę respondentów. Świadczy to o występowaniu ciągłego, wręcz chronicznego ryzyka, intensyfikującego się w zależności od uwarunkowań zagrożeń, do jakich są wzywane jednostki ratowniczo-gaśnicze PSP.

Zgodnie z teorią zarówno socjologiczną, jak i nauk o zarządzaniu, ryzyko określić można jako „niepewność” o potencjale dodatnim lub ujemnym. Jednak istnienie ryzyka o potencjale negatywnym prowadzi do ujawnienia się realnego zagrożenia. W języku inżynierskim ryzyko identyfikujemy z niezawodnością.

Funkcjonariusze PSP w codziennej służbie zmagają się z zagrożeniami, bowiem *życie człowieka nigdy nie było bezpieczne z uwagi na liczne zagrożenia, wpięrow ekologiczne, związane z żywiołowością natury oraz jej składników fauny (gatunków zwierząt) i flory (gatunków roślin), następnie zagrożeń konfliktogennych wynikających ze współżycia i współdziałania ludzi (np. konflikty czy wojny), aż po współczesne zagrożenia wynikające z industrialnego rozwoju społeczeństw* [14]. W badaniach empirycznych określono skalę poczucia zagrożenia dla realnych następstw zmagania się z nimi na służbie. Dane te przedstawiono na wykresie 8.

Wykres 8. Zagrożenia zawodowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535, wielokrotne odpowiedzi).

Ratownictwo pożarowe zajmuje ważne miejsce w strukturach organizacyjnych bezpieczeństwa publicznego, dlatego też funkcjonariusze PSP w codziennej służbie doświadczają bardzo wielu zagrożeń, które oceniono w trakcie badań empirycznych. Do najbardziej uciążliwych zaliczyli wdychanie dymu lub substancji, wskazania dotyczą aż 65,4% respondentów. Każdy funkcjonariusz działa w pełnym umundurowaniu, chroniącym go przed skutkami zewnętrznych płomieni, trującego dymu czy nadmiernego ciepła. Nie należy jednak bezgranicznie ufać tym zabezpieczeniom, tym bardziej, że w otoczeniu płomieni o temperaturze 200°C wydolność organizmu znacząco spada. Również napromieniowanie cieplne ciała człowieka związane jest z odczuwaniem przez niego bólu. Szacuje się, że średnia temperatura spalania gazów, cieczy i materiałów stałych może dochodzić do 1000°C. Organizm człowieka w krótkim czasie radzi sobie ze stanem podwyższonej temperatury, ale gdy temperatura ciała przekracza 43°C, człowiek narażony jest na udar cieplny.

Na drugiej pozycji wśród zagrożeń respondenci wymienili „wypadki drogowe”, których obawia się ponad połowa strażaków – 54,2%. Zagrożenie to powodowane jest wieloma czynnikami. Znamiennym przykładem może być zachowanie innych uczestników ruchu drogowego w obliczu wozów bojowych podążających do akcji ratunkowych. Strażackie wozy bojowe, ważące około 10 ton, nie są w stanie przejechać przez dwupasmową ulicę, kierowcy innych wozów nie potrafią bowiem umiejętnie utworzyć miejsca. Na wypadki takie wpływa także stan infrastruktury drogowej oraz niekorzystne warunki pogodowe.

Uszkodzenie konstrukcji palącego się obiektu grozi funkcjonariuszom „narażeniem na spadające przedmioty”, zagrożenie to ułożono na trzeciej pozycji – wskazania 43% badanych. Temperatura podczas pożarów oraz siła uderzeniowa powstająca przy wybuchach znajdujących się w płonących obiektach substancji powoduje zniszczenia i uszkodzenia tychże obiektów. Pod wpływem palenia maleje wytrzymałość materiałów budowlanych, dlatego podłoga, która jest jedynym szlakiem ewakuacji, może stracić swoją nośność. Utrata wytrzymałości mechanicznej materiałów konstrukcyjnych oraz niewłaściwe oszacowanie tych parametrów może utrudnić drogę ewakuacyjną funkcjonariuszy biorących udział w akcji.

Na kolejnym miejscu wśród zagrożeń wymieniono „oparzenia”; wskazania te poparło 39,3% badanych. Oparzenia mogą być skutkiem nie tylko pożarów, ale i działania substancji chemicznych, takich jak środki żrące i wysoce reaktywne, np. kwas solny, siarkowy czy też zasady, np. soda kaustyczna, amoniak. Do szczególnie groźnych chemikaliów, które oprócz właściwości żrących i drażniących mają także cechy toksyczne, zaliczany jest kwas fluorowodorowy i jego pochodne.

Przy zwalczaniu licznych niebezpieczeństw funkcjonariusze PSP narażeni są na „skrajne wyczerpanie fizyczne”, które wskazało 32,7% z nich. Jest ono konsekwencją działania w niekorzystnych uwarunkowaniach pogodowych oraz fizycz-

nych i chemicznych. Wśród przykładów podawanych w trakcie badań głównych funkcjonariusze opowiadali o przypadkach, kiedy nie mogli uratować człowieka, który ważył przeszło 130 kilogramów. Podczas akcji gaszenia dużego pożaru strażak, który dotarł do osoby poszkodowanej, w wyniku przegrzania organizmu oraz utraty sił spowodowanych przedostaniem się do ratowanego nie jest w stanie wynieść osoby o znacznej posturze. Pamiętać należy, że ratownicy PSP są osobami silnymi, ale nie osiłkami, dźwigającymi po kilkaset kilogramów bez żadnego problemu.

Na dalszych pozycjach respondenci wymieniali także „narażenie na zagrożenia związane z powodzią” – 28% wskazań, co jest skutkiem ogólnopolskich powodzi z ostatnich lat; „narażenie na niebezpieczne substancje chemiczne” – 25,2%, zwłaszcza dla osób służących w ratownictwie ekologicznym; „urazy mięśni” – 24,3%; „narażenia na zawalenia budynków” – 24,3%; „porażenia prądem” – 16,8%; „wyczerpanie cieplne” – 15,9%; „skrajne wyczerpanie psychiczne” – 14%; „zagrożenia związane z ratowaniem zwierząt hodowlanych” – 12,1%; „hipotermię”, czyli ochłodzenie organizmu – 8,4%; „narażenia na choroby” związane nie tylko z ekspozycją na czynniki szkodliwe, powodujące np. gruźlicę, ale i zapalenie wątroby czy HIV; „utrata słuchu” – 5,6%, a także inne zagrożenia, wśród których badani wymienili: ukąszenia, ugryzienia – 1,9% odpowiedzi.

Nieodpowiednie zachowanie lub nieprzestrzeganie przepisów BHP może być dotkliwe dla ratownika, który się do nich nie zastosuje, jak również wtedy, gdy okoliczności zdarzenia momentalnie staną się niebezpieczne i nie będzie drogi odwrotu. A zatem pełnienie służby przez funkcjonariuszy PSP ze względu na liczne zagrożenia jest niezmiernie trudne. Wymaga dużej odwagi, wyszkolenia i zgrania zespołu w trakcie ich eliminacji.

Bardzo ważnym elementem jest współdziałanie PSP z pozostałymi podmiotami systemu bezpieczeństwa państwa, a jest ich bardzo wiele. Na gruncie nauk społecznych zjawisko współdziałania opisał bardzo dokładnie Jan Legowicz [15], a rozważania w kontekście grup dyspozycyjnych określił Jan Maciejewski w przywołanej już monografii: *Grupy dyspozycyjne. Analiza Socjologiczna*. Na gruncie tychże ustaleń terminologicznych wskazać można, iż wszelka aktywność podmiotów ma miejsce w momencie ich wzajemnego i zgodnego współdziałania, współżycia, ale także przeciwdziałania we wszelkiego rodzaju konfliktach.

Z uwagi na współczesny rozwój nauki i znaczącą w niej rolę techniki i technologii powinniśmy mówić raczej o synergetyce. Synergetyka jest terminem wprowadzonym przez Hermana Hakena z Uniwersytetu w Stuttgarcie i dotyczy nauki o zjawiskach współdziałania i kooperacji [16]. Ta dyscyplina naukowa łączy zagadnienia dotyczące nie tylko członków danego systemu (np. społecznego, zawodowego itp.), form ich wzajemnych relacji, ale i zjawisk w nim zachodzących, a więc zajmuje się także właściwościami układów dynamicznych.

Takim wielce złożonym i dynamicznym układem jest przestrzeń aglomeracji miejskich, gdzie ujawniają się zjawiska sił fizyczno-chemicznych, którym skute-

cznie przeciwdziałać mogą synergetycznie połączone grupy szybkiego reagowania, określane mianem grup dyspozycyjnych. Są one zdolne do takiego połączenia sił i środków, aby wyeliminować zjawiska niepożądanych zagrożeń.

Interesującym zabiegiem badawczym było określenie skali współdziałania PSP z innymi podmiotami systemu bezpieczeństwa. Na wykresie 9 zaprezentowano uzyskane wyniki, skala określona pionowym wzorem ujmuje procentową wartość współdziałania PSP zarówno w wymiarze pozytywnym, jak i negatywnym. Gradacyjna skala w odcieniach szarości wskazuje podział tego współdziałania w kategoriach oceny „bardzo dobrej i raczej dobrej”, „przeciętnej”, „złej i bardzo złej” oraz „braku doświadczeń” w tym zakresie.

Ocena współdziałania PSP z innymi instytucjami życia publicznego oraz służbami systemu ratownictwa zależna jest od uwarunkowań badanych jednostek organizacyjnych, ich położenia, wyposażenia czy ukształtowania terenu, na których występują konkretne zagrożenia ekologiczne czy cywilizacyjne. Najwyższą 99,1% wartość na skali współdziałania z PSP uzyskały *ex aequo* Ochotnicze Straże Pożarne oraz Policja. OSP, jako bliźniacza formacja PSP, działają głównie w obszarach podmiejskich, jednak większość z tych formacji jest wprzęgnięta w KSRG. Współpraca ta jest bardzo wysoko oceniona – aż w 86%, oceny przeciętne to 13,1% oraz negatywne 0,9%. Ocena współpracy z Policją oceniona została w 76,6% pozytywnie, w 16,8% na poziomie przeciętnym oraz w 5,6% negatywnie.

Na drugiej pozycji współpracy w ramach przeciwdziałania i zwalczania zagrożeń lokuje się pogotowie ratunkowe z globalnym wskaźnikiem współdziałania na poziomie 97,2%, z czego 85% to oceny pozytywne, 12,1% oceny przeciętne oraz 2,85% oceny negatywne.

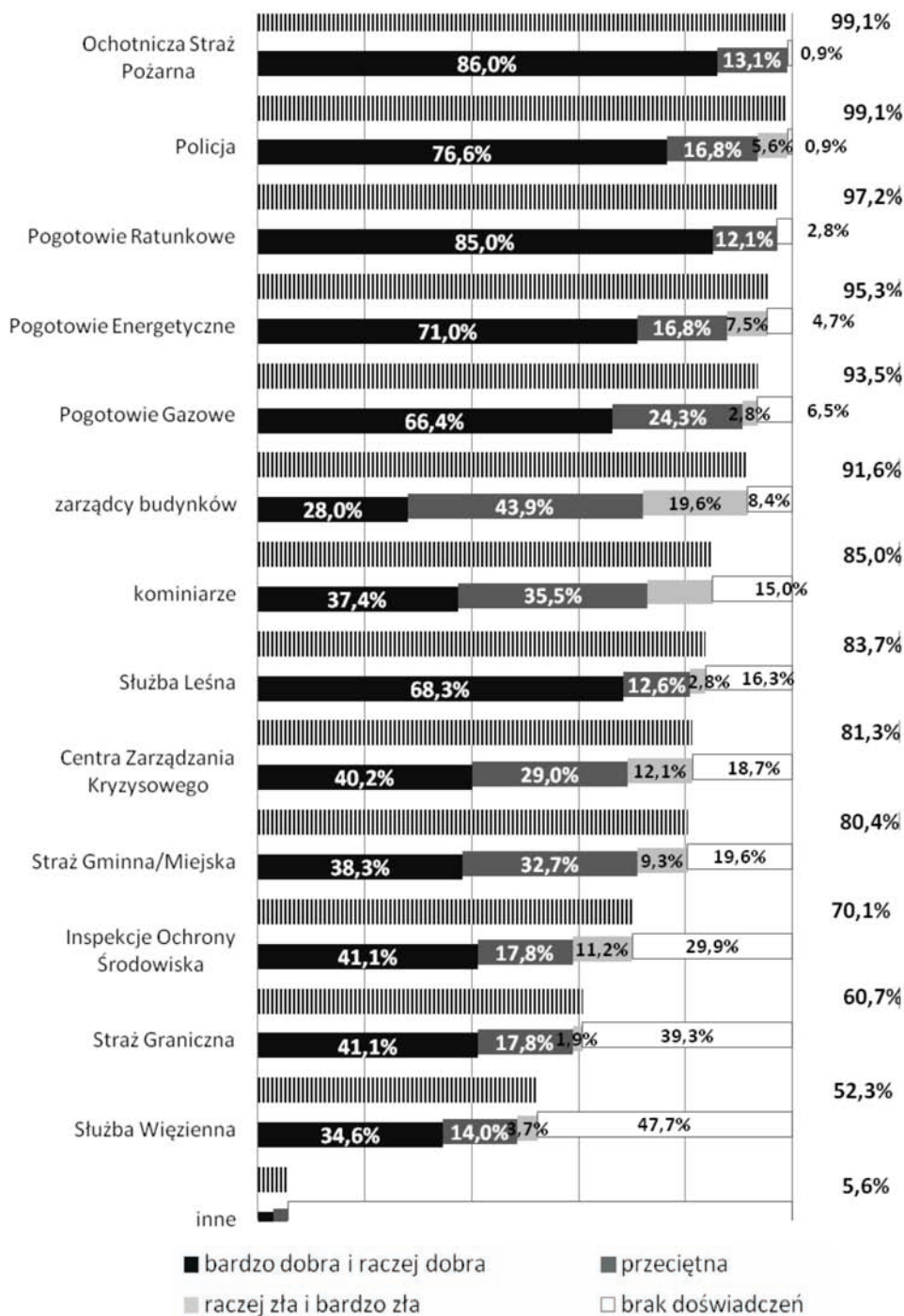
Na pozycji trzeciej PSP współpracę realizuje z Pogotowiem Energetycznym, całłościowy wskaźnik współpracy obejmuje 95,3% akcji, z czego 71% jest ocenianych pozytywnie, 16,8% przeciętnie, a 7,5% negatywnie.

Na pozycji czwartej uplasowało się Pogotowie Gazowe, doświadczeń we współpracy z tym podmiotem nie miało w okresie badania 6,5% jednostek PSP, a więc współpraca kształtowała się na poziomie 93,5%, z czego 66,4% oceniono zostało pozytywnie, 24,3% przeciętnie, a 2,8% negatywnie.

Dość często jednostki bojowe PSP, walcząc z zagrożeniami pożarowymi domostw, zobowiązane są do współpracy z zarządcami nieruchomości. Współpracę taką określono na poziomie 91,6%, z czego tylko 28% to oceny pozytywne, 43,9% oceny przeciętne, a aż 19,6% (czyli co czwarte) doświadczenia negatywne.

PSP współpracuje także z kominiarzami, skala tych działań określona została na poziomie 85%, z czego 37,4% pozytywnie, 35,5% przeciętnie i 12,1% negatywnie.

PSP współpracuje także ze służbą leśną z uwagi na zagrożenia pożarowe na terenach leśnych, skalę tego działania określono na poziomie 83,7%, z czego 68,3% pozytywnie, 12,6% przeciętnie i 2,8% negatywnie.

Wykres 9. Współdziałanie z podmiotami systemu bezpieczeństwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

PSP będąc uczestnikiem systemu bezpieczeństwa, współpracuje z Centrami Zarządzania Kryzysowego na poziomie ogólnopolskim, wojewódzkim, powiatowym i gminnym, gdzie współpraca ta określona została na poziomie 81,3%, z czego w 40,2% oceniono ją pozytywnie, w 29% przeciętnie i w 12,1% negatywnie.

Straż Miejska (lub Gminna) współdziała z PSP i skalę ich wzajemnych działań określono na 80,4%, w 38,3% oceniono ją pozytywnie, w 32,7% przeciętnie i w 9,3% negatywnie.

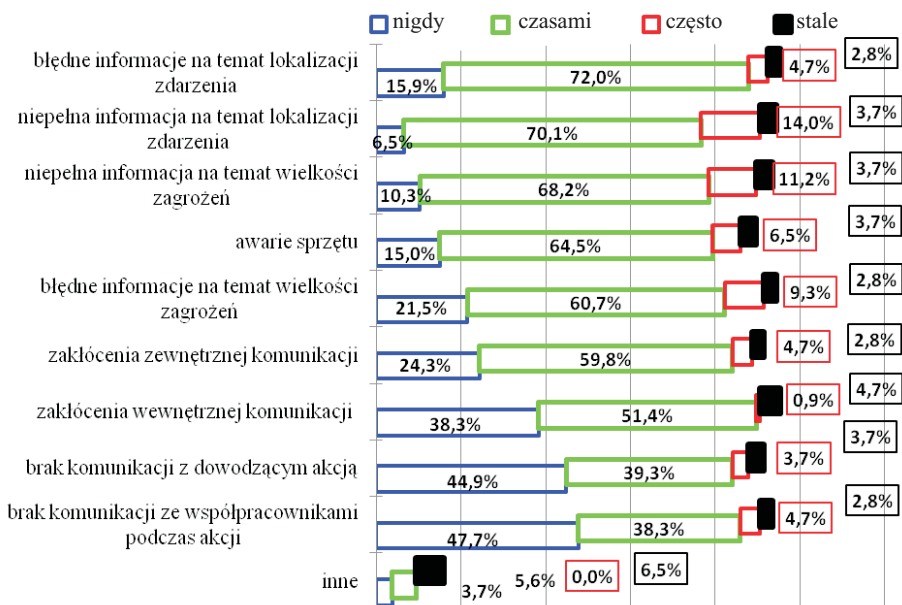
PSP ma również doświadczenia we współpracy z Inspekcjami Ochrony Środowiska w 70,1%, w 41,1% oceniono ją pozytywnie, w 17,8% przeciętnie i w 11,2% negatywnie.

W dużo mniejszym, bo tylko 60,7% zakresie z PSP współpracuje Straż Graniczna, ocena pozytywna jest na poziomie 41,1%, ocena przeciętna na poziomie 17,8% i ocena negatywna kształtuje się na poziomie 1,9%.

Ostatnią formacją kompleksowo ocenianą pod kątem współpracy z PSP jest Służba Więzienna. Oceny pozytywne dotyczą 34,6% wskazań, oceny przeciętne dotyczą 14% wskazań, a oceny negatywne są na poziomie 3,7%.

Respondenci wskazali w kategorii „inne” niewymienione z nazwy podmioty, z którymi współdziałali w trakcie zadań służbowych. Badani wymienili m.in. Inspekcję Transportu Drogowego, prokuratorów, wojsko czy zakłady ubezpieczeń.

Współpraca z tak dużą liczbą podmiotów stwarzać może pewne niedogodności, ich skalę oraz intensywność przedstawiono na wykresie 10.

Wykres 10. Utrudnienia podczas służby

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ogólnopolskich 2012 (N=535).

Uwarunkowania prowadzenia akcji ratowniczych są bardzo złożone. Przyczyną jest wiele utrudnień wynikających z zakłóceń komunikacji, dezinformacji czy awarii sprzętu. W ujęciu jakościowym funkcjonariusze PSP zmagają się z tymi przeciwnościami w przeważającej części „czasami”, jednak pamiętajmy, iż są to czynniki wzmagające wystąpienie wcześniej określonych zagrożeń. Funkcjonariusze PSP mają świadomość tychże utrudnień, dlatego zacieśniają współpracę, dążąc do jak najpełniejszej kontroli sytuacji. Poczucie pełnego współdziałania jest gwarantem powodzenia nawet bardzo trudnych akcji w celu zapewniania wartości wspólnej – bezpieczeństwa.

Podsumowanie i wnioski

We współczesnej przestrzeni metropolitalnej funkcjonuje wiele grup dyspozycyjnych składających się na zewnętrzny i wewnętrzny system bezpieczeństwa narodowego. Służą one realizacji celów, jakie podjęło do realizacji państwo w sferze społecznej, ekonomicznej i politycznej. Szczególnym zadaniem państwa jest utrzymanie zorganizowanego potencjału i kapitału, w tym infrastruktury społeczeństwa w stanie niezdegradowanym, umożliwiającym jego sprawne funkcjonowanie. Troska ta szczególnie przyświeca od początków rewolucji przemysłowej, od kiedy gwałtownie rozwijający przemysł ujawnił wiele zagrożeń życia społecznego. Dochodzą do tego również zagrożenia ekologiczne oraz społeczne, leżące u podstaw konfliktów międzyludzkich. Dlatego żyjąc w zbiorowościach, dążymy do względnego spokoju, będącego przejawem bezpieczeństwa.

Każdy wyodrębniony system bezpieczeństwa posiada specyfikę wynikającą z jego uwarunkowań oraz stawianych mu zadań. Systemy te znacząco różnią się między sobą pod względem jednostek, ogniw czy układów wchodzących w ich skład lub też rodzaju ustrukturyzowania swoich elementów według określonych schematów. Tak wyraźnie odznaczająca się funkcjonalistyczna analiza życia zbiorowego wyjaśnia nam zależności między elementami tych systemów. W takim właśnie oglądzie ukazuje się nam Państwowa Straż Pożarna – jako podsystem w całościowym systemie bezpieczeństwa państwa.

Państwowa Straż Pożarna funkcjonuje w wewnętrznym systemie bezpieczeństwa naszego kraju, współtworząc i koordynując jednocześnie Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy oraz tworząc zintegrowaną jego formę. Oceniając kompetencje PSP w zakresie bezpieczeństwa, dostrzec należy jej specyfikę na tle innych grup dyspozycyjnych systemów zarówno paramilitarnych, jak i niemilitarnych, współtworzących wewnętrzny system bezpieczeństwa. Uświadomienie sobie tej specyfiki łączyć się musi z określeniem współodpowiedzialności tych grup za system bezpieczeństwa, w którym funkcjonują i który współtworzą. Przeprowadzone badania nie tylko trafnie odzwierciedlają badaną strukturę podmiotów, ale i dostarczają informacji o ważnych zjawiskach mu towarzyszących.

PSP jako grupa dyspozycyjna stanowi w socjologicznym rozumieniu instytucję i wspólnotę. Członków tej grupy łączy więc przynależność do tej samej kategorii zawodowej, a różnicują przyjęte role zawodowe, które dookreślają funkcje i pozycje społeczne wynikające z tej przynależności. Codzienna praktyka społeczna potwierdza jej ważność, żaden z mieszkańców nie jest bowiem przygotowywany do tego, aby skutecznie walczyć z pożarami i innymi miejscowymi zagrożeniami, do których to zadań są przeznaczeni profesjonalnie przygotowywani funkcjonariusze PSP. Poza tym żaden obywatel nie jest w stanie sam podjąć takich działań bez współpracy z innymi osobami, bez posiadania specjalistycznej wiedzy oraz bez odpowiedniego wyposażenia w specjalistyczny sprzęt. Możemy zadać przypadkowym osobom pytanie: czy potrafisz uratować życie drugiej osoby poprzez udzielenie pierwszej pomocy? Doświadczenie pokazuje, że niewiele osób to potrafi, a znaczna ich liczba obawia się wręcz podejmowania takich działań. Ten prosty przykład ukazuje nam, jak niekorzystne byłyby następstwa braku takiej formacji ratowniczej, jaką jest PSP.

Wskazanie socjologicznych aspektów funkcjonowania PSP w systemie społecznym naszego kraju łączy się z oceną następstw spowodowanych ewentualnym (oczywiście hipotetycznym) brakiem takiej formacji zawodowej. Uwzględniając zakres współczesnych zagrożeń oraz skutki, jakie powodują w industrialnych społecznościach, trzeba by uznać, że najprawdopodobniej wiele miast zniknęłoby z mapy Polski, a z pewnością znacznemu zniszczeniu uległyby ich dzielnice. Nie jest to wcale przesadny wniosek, gdyż skutki niebezpieczeństw ekologicznych oraz cywilizacyjnych zagrażają kruchości społecznego, zbiorowego życia człowieka. Należy tu zwrócić uwagę na zasadność podejmowania dalszych badań socjologicznych nad tą formacją mundurową, wartość poznawcza takich przedsięwzięć jest bowiem nieoceniona.

Literatura

- [1] Szopa T.: Niezawodność i bezpieczeństwo, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2009, s. 11.
- [2] Wolanin J.: Zarys teorii bezpieczeństwa obywateli. Ochrona Ludności na czas pokoju. Wyd. Danmar, Warszawa 2005, s. 43.
- [3] Maciejewski J.: Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s.122.
- [4] Ustawa z 24 sierpnia 1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej. (DzU Nr 88, poz. 400 z późn. zm.).
- [5] Stochmal M.: Państwowa Straż Pożarna w systemie bezpieczeństwa Państwa, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr hab. Janusza Sztumskiego, Uniwersytet Wrocławski, 2012, ss. 261.
- [6] Szersze opracowanie tej koncepcji: Sztumski J., Socjologia pracy, Wyd. GWSH, Katowice 1999.

- [7] Maciejewski J.: Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 42.
- [8] Sorokin P.A.: Ruchliwość społeczna, Wyd. IFIS PAN, Warszawa 2009, s. 106–107.
- [9] Sztumski J.: Psychospołeczne aspekty prowadzenia i podążania, [w:] Sztumski J. (red.), Zeszyt Naukowy Katedry Socjologii i Psychologii, Wyd. GWSH, Katowice 2003, s. 11.
- [10] Bottero W.: Stratification: Social division and inequality, Pub. Routledge, New York 2005, p. 4.
- [11] Maciejewski J.: Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 153.
- [12] Schein E. H.: Career Anchors: Discovering Your Real Values and Guide, Pub. Jossey-Bass Pfeiffer, San Francisco 1990.
- [13] Byłok F.: Konsumpcja w Polsce i jej przemiany w okresie transformacji, Wyd. Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2005, s. 300.
- [14] Stochmal M.: Państwowa Straż Pożarna w systemie bezpieczeństwa Państwa, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr hab. Janusza Sztumskiego, Uniwersytet Wrocławski, 2012, s. 5.
- [15] Legowicz J.: Świadomość współuczestnictwa, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1980.
- [16] Hubert J.: Rozwój społeczny i indywidualny człowieka w ujęciu synergetyki. Wpływ techniki, [w:] Nauka. Technika. Społeczeństwo. Podejścia i koncepcje metodologiczne, wyzwania innowacyjne i ewaluacyjne, red. Zacher L.W., Wyd. Poltext, Warszawa 2012, s. 139.

Małgorzata STOCHMAL

Officers of the State Fire Service in the View of Sociological Research

This article presents selected empirical sociological aspects of the State Fire Service, carried out at the Institute of Sociology at the University of Wrocław. The location of these studies in Wrocław academic center coincided with the celebration of twenty anniversary of the State Fire Service (SFS) existence. The main axis of the considerations contained in the article is to present the social model of a firefighter as a representative of paramilitary formations of safety system. This is the person who takes the trouble of daily service providing safety understood as the safety the metropolitan area.

Keywords: safety, The State Fire Service, security system, sociology of dispositional groups, social pattern.

SUMMARY